

МІЖРЕГІОНАЛЬНЕ ПОРІВНЯННЯ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА НА УКРАЇНІ

В.С.Домбровський, М.М.Рубан, О.М.Дутченко

Постановка проблеми. На думку більшості вітчизняних дослідників проблем малого бізнесу нашої державі за всі роки незалежності, не дивлячись на окремі успіхи в даній галузі, так і не вдалося створити ефективну систему підтримки і розвитку малого підприємництва. Проте регіони на сьогоднішній день мають необхідні важелі для того, щоб поліпшити підприємницький клімат. Одним з них є розробка і ухвалення регіональних програм розвитку підприємництва, базою для яких служить Національна програма сприяння розвитку малого підприємництва.

Для аналізу і оцінки ефективності тих або інших підходів і методів, вживаних в регіональних програмах, корисне проведення міжрегіональних порівнянь об'єктивно наявних результатів, досягнутих в регіонах і зафіксованих в рамках системи державних статистичних спостережень. Для цього потрібна наявність відповідних методик. Саме цим і пояснюється необхідність додаткових досліджень в даному напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порівняння позицій регіонів України в сфері підтримки та розвитку малого підприємництва, як правило, базуються на одному з двох підходів:

1. *Використання методики Кабінету міністрів України.* Вона добре відпрацьована на практиці, алгоритм розрахунку фінального рейтингу простий та зрозумілий. Але отримані оцінки часто не відповідають реальному стану речей, вступаючи в протиріччя з результатами інших досліджень. Пояснити це можна неправильним вибором оціночних показників, неврахуванням якісних факторів (рівень корупції, складність отримання необхідних ліцензій та дозволів тощо), а також динаміки зміни показників.

2. *Аналіз рівня розвитку малих підприємств регіонів з використанням одного або декількох оціночних показників* (наприклад, кількість малих підприємств на 10 тис. осіб наявного населення та рівень зайнятості на малих підприємствах у % до кількості населення у працездатному віці). Найкращим визнається регіон, у якого значення показників найвище. Цей підхід

використовується в статтях вітчизняних дослідників та інших матеріалах, присвячених аналізу рівня розвитку малого бізнесу на Україні. За умови аналізу даних за декілька звітних періодів, можна отримати загальну уяву про тенденції розвитку регіонів.

Для вирішення проблеми розробки адекватної методики міжрегіонального порівняння ми звернулись до досвіду країн ближнього зарубіжжя. Заслуговує на увагу методика російських авторів (її ми розглянемо далі), яка дозволяє усунути більшість вище перелічених недоліків. Але вона потребує адаптації та вдосконалення.

Мета статті. Розробка методики порівняльного аналізу розвитку сектору малого бізнесу регіонів України.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день на Україні не існує загальноприйнятої методики міжрегіонального співставлення рівня розвитку сектору малого бізнесу. В статтях, присвячених аналізу вітчизняного малого підприємництва, як правило обмежуються дослідженням загальних тенденцій, а також порівнянням показників розвинених країн та країн СНД з аналогічними середньоукраїнськими. Безумовно існують аналітичні дослідження, які пропонують більш детальну картину розвитку малого підприємництва України. До них можна віднести:

1. **Щорічне дослідження бізнес-середовища в Україні.** Було започатковане у 1996 році, в рамках Проекту сприяння підприємству. Проводиться Міжнародною Фінансовою Корпорацією (МФК). Включає до себе дослідження малого і середнього підприємництва в Україні та аналіз регуляторного середовища.

Як пишуть автори: «Звіт не є вичерпним аналізом чи спробою каталогізації всіх питань, що стосуються розвитку підприємництва та регулювання діяльності приватного сектора в Україні. Він спрямований радше на те, щоб дати можливість уряду, недержавним та міжнародним організаціям чіткіше зрозуміти, які політичні рішення, з точки зору підприємців, найбільше впливають на розвиток малого бізнесу в Україні» [1]. Тобто на основі цього звіту можна робити висновки лише про підприємницькій клімат, а також основні фактори, що стримують розвиток малого бізнесу.

2. **Аналітичні матеріали Державного комітету статистики України.** Нажаль, більшість подібних матеріалів не знаходиться у вільному доступі. На сайті Держкомстата розміщена інформація лише про основні статистичні показники та

практично відсутній будь-який їх аналіз [2]. Додаткові матеріали та збірки є лише в друкованому варіанті і вони платні. Проте Держкомстат періодично готує матеріали для вільного доступу, в яких висвітлює окремі аспекти розвитку вітчизняного малого бізнесу (наприклад аналіз регіонального аспекту розвитку малого підприємництва розміщений на інтернет-сайті Кабінету міністрів України [3])

3. Дослідження окремих громадських організацій. Прикладом може слугувати аналітичне дослідження «Україна та Росія. Політика сприяння розвитку малого підприємництва», підготовлене Інститутом конкурентного суспільства [4]. Подібні звіти, як правило, готуються для конференцій або в рамках проектів, що фінансуються закордонними фондами. Крім цього подібні дослідження розглядають окремі аспекти діяльності малих підприємств та носять тематичний характер через що публікуються нерегулярно.

4. Дослідження Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва. На сайті даної державної установи можна ознайомитись з нечисленними статтями та короткими оглядами, що описують сучасний стан та тенденції розвитку вітчизняного малого бізнесу [5]. Інформація о том, чи проводяться рейтингові порівняння позицій регіонів, нажаль відсутня.

Ці дослідження часто не дозволяють адекватно оцінити та порівняти позиції регіонів. Тому питання про розробку методики міжрегіонального порівняння стану сектора МБ все ще залишається відкритим.

В даній статті ми розглянемо підхід, що пропонується авторським колективом на чолі з Колесніковою Л.А. [6]. Російська методика приваблива перш за все тим, що для розрахунків використовуються тільки загальнодоступні статистичні дані, тому немає необхідності в проведенні додаткових соціологічних досліджень. В основу даної методики покладено базові положення векторного аналізу, а також наступні принципи:

- врахування як соціальної, так і економічної функції сектора малого бізнесу в регіональній економіці;
- врахування абсолютних значень основних показників, що характеризують розвиток МП регіону, а також індикаторів їх зміни;
- виключення можливості експлуатації абсолютних значень показників без урахування динаміки їх зміни шляхом нормування показників і віднесення їх приростів до базових величин.

Методика дозволяє описати зміну стану сектора малого бізнесу регіонів України за будь-який проміжок часу $[T_0; T]$, де T_0 – початковий момент часу, T – кінцевий момент часу. Відповідно $[T_0; T]$ – це відрізок часу, впродовж якого розглядається стан малих підприємств. Ми обрали в якості бази для аналізу 2002 – 2003 роки. На наш погляд, в рамках даної методики слід аналізувати саме період, що займає два послідовні роки. Для того ж щоб оцінити прогрес регіонів, подібний аналіз потрібно проводити щорічно.

Для проведення інтегрального комплексного порівняльного аналізу стану сектора малого бізнесу регіонів України ми адаптували методику з урахуванням наявної статистичної бази. В результаті нами були вибрані наступні показники, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1. - Використані індикатори та їх характеристика

Умовне позначення	Розрахунок	Коротка характеристика
$X1^0; X1$	Середнє число МП на 1000 чоловік населення регіону в початковий ($X1^0$) і кінцевий ($X1$) моменти часу.	Відносна щільність малих підприємств. Показник загального характеру, що відображає ступінь привабливості бізнес-середовища для підприємців регіону. Виступає індикатором продуктивності <i>організаційної</i> функції регіональної системи підтримки підприємництва.
$X2^0; X2$	Частка зайнятих на МП по відношенню до загальної кількості зайнятих в економіці регіону.	Показник <i>соціальної</i> функції сектора МБ регіону. Це безрозмірна відносна величина, що показує роль МП у формуванні регіонального ринку праці.
$X3^0; X3$	Об'єм виробленої МП продукції (робіт, послуг) на одну особу працездатного віку.	Показники, що характеризують <i>економічну</i> функцію сектора малого бізнесу регіону. Вони мають об'єктивно результируючий характер, відображаючи «продуктивність» економічної функції регіонального сектора малого бізнесу. Отримані розрахункові величини можуть використовуватися для проведення міжрегіональних порівнянь. З метою уникнення відносного зменшення значущості показника ефективності <i>соціальної</i> функції сектора МБ, три дані показника можуть розглядатися в комплексі.
$X4^0; X4$	Об'єм виробленої продукції (робіт, послуг) в перерахунку на одне мале підприємство.	
$X5^0; X5$	Питома вага продукції, виробленої МП, в загальному об'ємі виробництва регіону.	

X6 ⁰ ; X6	Питома вага МП, випускаючих продукцію.	Ступінь активності/пасивності офіційно зареєстрованих підприємств. Дозволяє об'єктивніше оцінювати стан сектора малого бізнесу регіону в умовах економіки з високою часткою тіньового сектора. Виступає коректуючим показником по відношенню до X1.
----------------------	--	---

Як ми писали вище, в основу методики покладено базові положення векторного аналізу. Відповідно в результаті розрахунків ми одержуємо радіус-вектор $T_0 (X1^0, \dots, X6^0)$ з координатами $X1^0, \dots, X6^0$, що описує стан сектора МП економіки регіону в початковий момент часу і радіус-вектор $T (X1, \dots, X6)$ з координатами $X1, \dots, X6$, який описує стан МП в кінцевий момент часу.

Різниця векторів T і T_0 дає вектор змін або вектор зміни стану малих підприємств регіону за аналізований період: $S = T - T_0$. Паралельне перенесення вектора змін в початок координат дає три зони можливого місцеположення цього вектора:

- область позитивних змін (усі $(\Delta X_i = X_i - X_i^0) > 0$);
- область негативних змін (усі $(\Delta X_i = X_i - X_i^0) < 0$);
- область суперечливих змін ($\epsilon \Delta X_i < 0$ та $\Delta X_j > 0$, при $i \neq j$).

Перейдемо до безпосереднього розгляду результатів проведеного нами аналізу з використанням даної методики. Розрахунки були проведені на базі офіційної статистики [7, 8]. Що стосується першого показника-індикатора, то в цілому по Україні його значення набагато нижче рівня європейських країн і лише показник м. Києва істотно виділяється на фоні середньоукраїнського (16,7 – м. Київ; 5,7 – значення $X1$ в середньому по Україні).

Для порівняння позицій регіонів необхідно провести їх групування, виходячи з напрямку вектора змін. При цьому потрібно розглядати як абсолютне значення $X1$, так і динаміку його зміни. Хотілося б відзначити, що жодна з областей України не потрапляє в область негативних змін. Тобто всі регіони показали хай і невелике, але зростання даного показника. Таким чином ми можемо виділити дві основні групи регіонів:

- *відносно благополучні регіони*. Значення $X1$ перевищує або близьке до середнього по Україні плюс позитивна динаміка зміни. До лідерів можна віднести - м. Київ, Автономну Республіку Крим, Миколаївську, Львівську, Харківську, Запорізьку і Донецьку області. Досить велика група областей знаходиться в безпосередній близькості від лідерів;

- *регіони, що потрапляють в зону суперечливих змін.* Позитивна динаміка в поєднанні з невисоким абсолютним значенням характерна для Тернопільської, Чернігівської, Хмельницької, Рівненської, Чернівецької, Луганської і Черкаської областей. Сумську область також можна віднести до цієї групи. Для Сумського регіону окрім невеликого абсолютного значення показника X1 характерна невисока динаміка його зміни (всього +0,1).

В цілому проводити чітке групування регіонів досить важко, оскільки області України йдуть достатньо щільно, що може говорити про приблизно рівні умови розвитку для МП. Тому абсолютно точно можна говорити лише про явних лідерів і аутсайдерів. Безумовно позитивним моментом є добра динаміка по всіх регіонах України (за винятком Закарпатської області, де значення X1 не змінилося впродовж аналізованого періоду).

Дані аналізу зміни питомої ваги малих підприємств, що випускали продукцію, показують вже більший розрив між показниками лідерів і «неблагополучних» регіонів. Тільки вісім регіонів показали позитивну динаміку зміни індикатора X6. Як ми відмічали раніше, показник X6 виступає коректором по відношенню до X1, відповідно тепер ми розглянемо позиції регіонів як з урахуванням абсолютної і відносної зміни індикаторів X6 та X1. У цій ситуації ми одержуємо також дві групи регіонів (оскільки немає регіону, в якому динаміка обох індикаторів негативна):

- *відносно благополучні регіони,* характеризуються позитивною (не негативною) динамікою обох показників. Сюди потрапляють: Житомирська, Херсонська, Миколаївська, Закарпатська, Полтавська області, м. Київ, Донецька і Сумська обл. Хоча невисокі абсолютні значення показника X6 в Закарпатській і Херсонській областях; а також X1 в Полтавській, Житомирській, Сумській обл. є сигналом недостатньо динамічного розвитку сектора малого бізнесу в даних регіонах;

- *регіони, що потрапляють в зону суперечливих змін.* До них можна віднести решту областей України окрім 8 вищеперелічених.

Зміна частки зайнятих на малих підприємствах по відношенню до загальної кількості зайнятих в економіці регіону є основним показником *соціальної функції* малих підприємств та їх ролі у вирішенні проблем зайнятості регіону. Як і у випадку з показником X1, ми можемо виділити дві групи регіонів, оскільки всі області змогли показати позитивну динаміку даного індикатора:

- *благополучні регіони (відносно середньоукраїнського рівня)*. Це перш за все м. Київ, Львівська, Харківська, Полтавська і Миколаївська області тощо. Проте, не дивлячись на непогані абсолютні значення показника X_2 , окремі регіони з цієї групи показують не дуже високу динаміку зміни індикатора;

- *група регіонів з суперечливими тенденціями*. Сюди ми віднесли регіони з низьким абсолютним значенням X_2 , а також нульовою або невисокою динамікою зміни індикатора. Перш за все це Луганська, Чернівецька, Херсонська, Закарпатська, Донецька і Івано-Франківська області.

Індикатори X_3 , X_4 і X_5 ми розглянемо в сукупності, тому що всі вони характеризують *економічну функцію* сектора малого бізнесу регіону.

До *регіонів-лідерів* по сукупності всіх трьох показників перш за все відноситься м. Київ. Воно лідирує з досить великим відривом. Далі слідують Хмельницька, Волинська, Дніпропетровська, Миколаївська і Чернігівська області. Увійти до групи лідерів даним регіонам дозволила перш за все позитивна динаміка всіх трьох показників.

В ролі аутсайдерів опинились: Луганська, Вінницька, Полтавська, Сумська, Кіровоградська та Одеська області. Ці регіони потрапили в *зону суперечливих змін*. Вони показали невисокі або негативні темпи приросту в поєднанні з низькими абсолютними значеннями показників.

Хочеться відзначити, що в даному групуванні велику роль зіграв показник X_5 (частка малих підприємств в промисловому виробництві області). Він не дозволив регіонам з розвинутою промисловістю і наявністю великої кількості крупних підприємств показати добрий результат.

У таблиці 2 наведено остаточний розрахунок інтегрального рейтингу, побудованого за принципом підсумовування місць зайнятих кожним регіоном за всіма вищепереліченими показниками.

Остаточний рейтинг показав нам, що п'ятірка лідерів виглядає таким чином - м. Київ, Київська, Львівська, Дніпропетровська і Миколаївська області. Сумська ж область посіла 22 місце. Наш регіон показував непогані абсолютні показники, але динаміка виявилася дуже низькою, що в черговий раз показує недостатню увагу з боку місцевих властей до формування сприятливого підприємницького клімату.

З метою подальшої апробації спільно з фахівцями Головного управління статистики у Сумській області був розрахований рейтинг регіонів у 2004 році [9]. В ньому використовувався інший набір індикаторів (були замінені деякі з показників,

що наведені в таблиці 1). Цей аналіз підтвердив перспективність вищенаведеної методики.

Для того щоб здійснити додаткову оцінку проведемо порівняння отриманих результатів з результатами розрахунків, здійснених на базі методики Кабінету міністрів України. Ця методика використовується для визначення оцінки результатів діяльності Ради міністрів АР Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Вона базується на достатньо універсальному підході та може бути застосована для будь-яких міжрегіональних порівнянь.

Таблиця 2. - Інтегральний рейтинг розвитку сектора малого бізнесу регіонів України у 2003 році

Регіон	Рейтинг по сумі місць по абсолютних значеннях 6 показників	Рейтинг по сумі місць по індикаторах відносних змін показників	Інтегральний рейтинг по сумі місць
Автономна Республіка Крим	10	20	18
м.Київ	3	1	1
області			
Вінницька	25	19	25
Волинська	22	3	12
Дніпропетровська	9	7	4
Донецька	15	12	14
Житомирська	20	2	9
Закарпатська	23	14	21
Запорізька	8	16	11
Івано-Франківська	18	22	23
Київська	5	9	2
Кіровоградська	12	23	20
Луганська	26	26	26
Львівська	2	13	3
Миколаївська	6	11	5
Одеська	4	18	10
Полтавська	7	21	15
Рівненська	17	15	19
Сумська	14	24	22
Тернопільська	19	10	16
Харківська	1	25	13
Херсонська	21	8	17
Хмельницька	16	4	8
Черкаська	11	6	6
Чернівецька	24	17	24
Чернігівська	13	5	7

Суть методики полягає в наступному. На першому етапі здійснюється оцінка результатів діяльності для кожного регіону, яка визначається шляхом підсумовування відносних відхилень всіх оціночних показників від їх найкращих значень в інших регіонах за формулою:

$$R_j = \sum_{i=1}^n \frac{X_{\max} - X_{ij}}{X_{\max} - X_{\min}} + \sum_{i=1}^n \frac{X_{ij} - X_{\min}}{X_{\max} - X_{\min}} \quad (1)$$

де R_j – сума рейтингів конкретного регіону за всіма показниками; X_{ij} – значення i -го показника у j -му регіоні ($i =$ від 1 до n); X_{\max} , X_{\min} – максимальне та мінімальне значення показників в інших регіонах.

Перша частина формули 1 використовується для оцінки за показниками, зростання яких є свідченням покращення результатів (наприклад зростання кількості робочих місць), друга частина – для оцінки показників, зростання яких показує погіршення результатів (наприклад викиди шкідливих речовин в атмосферу).

На другому етапі визначається середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за всіма показниками за формулою:

$$R_{cpj} = \frac{R_j}{n} \quad (2)$$

де R_{cpj} – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за всіма показниками;

n – кількість показників, за якими проводився розрахунок.

За результатами розрахунків визначається місце кожного регіону в загальному рейтингу. Найкращим визнається регіон, у якого середнє арифметичне сум рейтингів має найнижче значення. Отримані результати можуть бути використані як характеристика середнього рівня результативності роботи місцевої влади.

Ми провели розрахунки з використанням показників, що були описані в таблиці 1. Розрахунки були проведені на базі офіційної статистики за 2003 рік. Як ми бачимо із таблиці 3 врахування динаміки показників вносить достатньо суттєві корективи в позиції регіонів. Наприклад, Харківська область згідно методики Кабміну зайняла б друге місце. В той же час вона отримала тринадцяте місце згідно пропонованої нами методики. Ця різниця пояснюється тим, що область показувала дуже низьку динаміку зміни показників. В рейтингу за сумою місць індикаторів відносних змін вона була лише двадцять четвертою (див. таблицю 2).

Тобто, для того щоб зайняти високі місця в обох рейтингах регіону потрібно мати як високі абсолютні значення показників, так і достатньо високу динаміку їх зміни.

Таблиця 3. - Рейтинг регіонів України у 2003 році (методика Кабінету міністрів)

Регіон	R срj	Місце	Регіон	R срj	Місце
Автономна Республіка Крим	0,766	18	Львівська обл.	0,618	3
м.Київ	0,176	1	Миколаївська обл.	0,712	9
Вінницька обл.	0,836	25	Одеська обл.	0,641	5
Волинська обл.	0,814	22	Полтавська обл.	0,704	7
Дніпропетровська обл.	0,746	15	Рівненська обл.	0,734	14
Донецька обл.	0,806	21	Сумська обл.	0,757	16
Житомирська обл.	0,805	20	Тернопільська обл.	0,701	6
Закарпатська обл.	0,817	24	Харківська обл.	0,608	2
Запорізька обл.	0,726	12	Херсонська обл.	0,815	23
Івано-Франківська обл.	0,798	19	Хмельницька обл.	0,726	11
Київська обл..	0,640	4	Черкаська обл.	0,720	10
Кіровоградська обл.	0,759	17	Чернівецька обл.	0,712	8
Луганська обл.	0,845	26	Чернігівська обл.	0,733	13

Висновки. На існуючі регіональні програми накладаються достатньо жорсткі бюджетні обмеження і як правило мова йде про їх фінансування за залишковим принципом. Аналіз фінансового забезпечення заходів регіональних програм розвитку малого підприємництва на 2005-2006 роки свідчить, що 26 регіонів України (за винятком Харківської області) в бюджетах за 2005 рік передбачили видатки на заходи з підтримки малого підприємництва загальною сумою близько 61,5 млн. грн. (в 2004 році 48,1 млн. грн.). При цьому понад 77 відсотків від загальної суми становлять кошти бюджету м. Києва [5]. Безумовно подібні обсяги фінансування не можуть істотно вплинути на положення МП відповідних регіонів. Тобто особливого значення набуває оцінка ефективності регіональних програм, яку можна провести на базі адаптованої нами методики.

Підхід запропонований російськими авторами простий у використанні; допускає застосування необмеженої кількості індикаторів; можна групувати показники виходячи з їх економічного змісту; вводити додаткові індикатори для

коректування (наприклад, розвиток фінансової інфраструктури області). Завдяки цьому у разі потреби дана методика може бути легко модифікована для проведення більш глибокого аналізу.

Перспективи подальших досліджень ми бачимо перш за все в доопрацюванні методики російських авторів: формалізації процесу аналізу проміжних результатів (аналізу груп оціночних показників, наприклад, економічної функції МП) та врахуванні якісних показників (стан бізнес-клімату регіону, рівень бюрократизації тощо).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бізнес-середовище в Україні. Міжнародна Фінансова Корпорація // <http://www.ifc.org/ifcext/eca.nsf/Content/Publications>
2. Веб-сайт Державного комітету статистики України // <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Аналіз регіонального аспекту розвитку малого підприємництва. Держкомстат України // http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=7106108
4. Аналітичне дослідження "Україна та Росія: державна політика щодо малого підприємництва" // <http://www.ics.org.ua/ua/publist.php>
5. Веб-сайт Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва // <http://www.dkrp.gov.ua/>
6. Колесникова Л.А., Перекрестов В.А. Сравнительный анализ степени агрессивности среды развития малого бизнеса в регионах России на основе данных государственной статистики // <http://www.esbc.ru/biblio/statia.htm>
7. Малі підприємства в Україні у 2002 році / Державний комітет статистики України / За ред. О.О.Васечко; Відп. за вип. І.Ф.Книшенко. – Київ, 2003
8. Малі підприємства в Україні у 2003 році / Державний комітет статистики України / За ред. О.О.Васечко; Відп. за вип. І.Ф.Книшенко. – Київ, 2004
9. Рейтинг розвитку сектору малого бізнесу в регіонах України у 2004 році / Головне управління статистики України у Сумській обл. – Суми, 2005

Домбровський, В. Міжрегіональне порівняння розвитку малого підприємництва на Україні [Текст] / В. Домбровський, М. Рубан, О. Дутченко // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія Економіка та менеджмент. – 2006 – № 5-6 (22-23) . – С. 42 – 49.